

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕФЕКТИВНОГО ОСВОЄННЯ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Анотація.** Розглядається проблема формування професійної готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу в умовах освітнього середовища ВНЗ. Обґрунтовується провідна тенденція процесу освоєння майбутнім учителем способів професійного буття в гуманітарній парадигмі – залежність ефективного освоєння особистісно орієнтованої педагогічної діяльності від професійної й особистісної самореалізації. **Ключові слова:** готовність учителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу, особистісно орієнтована педагогічна діяльність, освітньо-формуюча взаємодія суб'єктів освітнього процесу, професійно-особистісне самовизначення, особистісна самореалізація педагога.*

***Аннотация.** Рассматривается проблема формирования профессиональной готовности будущего учителя к реализации личностно ориентированного подхода в условиях образовательной среды вуза. Обосновывается ведущая тенденция процесса освоения будущим учителем способов профессионального бытия в гуманитарной парадигме – зависимость эффективного освоения личностно ориентированной педагогической деятельности от профессиональной и личностной самореализации. **Ключевые слова:** готовность учителя к реализации личностно ориентированного подхода, личностно ориентированная педагогическая деятельность, образовательно-формирующее взаимодействие субъектов образовательного процесса, профессионально-личностное самоопределение, личностная самореализация педагога.*

***Annotation.** The problem of forming of professional readiness of future teacher to realization of the personality oriented approach in the conditions of educational environment of institute of higher is examined. The leading tendency of process of mastering by the future teacher of methods of professional bitiya is grounded in a humanitarian paradigm – dependence of the effective mastering of the personality oriented pedagogical activity on professional and personality self-realization. **Keywords:** readiness of teacher to realization of the personality oriented approach, personality oriented pedagogical activity, educational-forming co-operation of subjects of educational process, professional-personality self-determination, personality self-realization of teacher.*

Формування професійної готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу – складний, нелінійний, неврівноважений процес, позитивна динаміка якого залежить від діалектичного взаємозв'язку і взаємодії його визначальних внутрішніх і зовнішніх факторів.

Внутрішні (суб'єктивні) фактори пов'язані з вихідним рівнем розвитку у вчителя основних компонентів професійної свідомості й самосвідомості особистості: ступеня усвідомленості й розуміння самого себе, а також ступеня усвідомленості й прийняття особистісно орієнтованої парадигми; сформованої „Я-концепції” і позитивним адекватним сприйняттям себе як особистості й професіонала; системою ціннісних орієнтацій, які визначають його відношення до життя, різних аспектів професійної діяльності, способів професійного буття, відношення до самого себе й власної активності в освоєнні особистісно орієнтованої педагогічної діяльності, динамічності, відкритості новому досвіду і прагнення до змін у професійній й особистісній сферах.

Зовнішніми (об'єктивними) факторами виступають вимоги професійної діяльності та навколишнє соціокультурне оточення (у період навчання це, насамперед, характер і якість організації конкретного освітнього середовища у вищому навчальному закладі). Насичення цього оточення гуманістичними цінностями, його орієнтація на засвоєння студентами особистісно орієнтованої педагогічної діяльності, на посилення гуманітарної якості освітнього процесу, на забезпечення його індивідуально-розвивального характеру є найважливішими об'єктивно-суб'єктивними факторами формування й розвитку професійної готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу.

Формування готовності до реалізації особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності розглядається нами як *процес інтеграції освітньо-формуючої взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах вищого навчального закладу й внутрішнього професійно-особистісного самовизначення майбутнього вчителя в просторі педагогічної реальності й виборі гуманітарної парадигми*.

Зовнішня сторона процесу визначає форми, зміст і схеми професійної рефлексії, а внутрішній рух забезпечує енергію, реалізацію, особистісний зміст професійного саморозвитку. На жаль, між ними існує певна неузгодженість за часом і за змістом. Необхідні зусилля з їх співорганізації.

Освітній простір вищого закладу освіти є однією зі сфер реалізації особистості майбутнього вчителя, а його особистий простір – джерелом проблематизації й освоєння професійної діяльності; особистий простір „відповідає” за індивідуальність людини, а професійний – за залучення людини до соціокультурного контексту її діяльності [6].

На наш погляд, інтеграція особистісного й професійного розвитку може здійснитися в умовах особливим чином структурованого освітнього середовища та при забезпеченні психологічного супроводу цього процесу [3]. Коли студент займає *суб'єктну позицію*, проявляє активність, реалізує в діяльності свою індивідуальність, „вбудовує” свої освітні успіхи і досягнення в процес свого особистісного росту, то його особистісне зростання стає засобом професійного становлення.

Діалектика взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх факторів, єдності індивідуального і соціального проявляється також і в інший, виявленій нами в процесі проведеного дослідження, тенденції процесу освоєння вчителем способів професійного буття в гуманітарній парадигмі: *залежність ефективного освоєння особистісно орієнтованої педагогічної діяльності від професійної й особистісної самореалізації вчителя*.

До такого висновку ми дійшли на основі результатів діагностики вчителів за „Самоактуалізаційним тестом” (Л. Я. Гозман, М. В. Кроз, М. В. Латинська) [2] та їх співставлення з підсумками вивчення задоволеності вчителів своєю професією й самореалізацією в ній, а також із даними про успішність освоєння особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності. Ті педагоги, яким удалося реалізувати свій внутрішній потенціал, різні здатності й власну індивідуальність у професійній сфері, мали досить високі показники за „Самоактуалізаційним тестом”, демонстрували високий ступінь задоволеності своєю працею й професією. Саме вони в умовах освітньо-формуючої професійної взаємодії досягали найбільш високого рівня готовності в реалізації особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності при гармонічній сформованості всіх її основних компонентів.

Смисл зазначеної тенденції полягає в тім, що особистісно орієнтована діяльність не тільки забезпечує основу самореалізації, але й виступає її засобом.

Самореалізація визначається змістом діяльності (О. В. Андрієнко, Н. М. Гнатко, В. О. Сластьонін) і може здійснюватися як спонтанний процес: людина реалізує свої можливості, не думаючи про це й не усвідомлюючи самого процесу. Разом з тим цей процес може бути й керованим. Керованість пов'язана з усвідомленням суб'єктом діяльності власних індивідуальних властивостей і шляхів їх професійної актуалізації. В основі прояву індивідуальності лежить механізм самоактуалізації потенційних індивідуальних можливостей. Процес переходу потенційних можливостей в актуальні, утворюючи внутрішній план розвитку особистості, визначає самореалізацію як механізм розвитку.

Для виявлення й актуалізації потенційних здатностей майбутнього вчителя необхідно створювати спеціальні педа. огічні умови (О. В. Андрієнко, В. О. Сластьонін). До них належать, зокрема, врахування взаємозалежності регулюючого впливу вимог діяльності на професійний саморозвиток учителя та врахування взаємозалежності регулюючого впливу індивідуальних особливостей особистості вчителя на його педагогічну діяльність.

Правомірною постановкою проблемного питання щодо того, чи здатен сам майбутній вчитель впливати на процес формування власної професійної готовності до особистісно орієнтованої педагогічної діяльності. Ми схильні вважати, що той, хто навчається, може управляти даним

процесом і усвідомлено йому сприяти. Іншими словами, професійна готовність до реалізації особистісно орієнтованого підходу може виступати для студента як об'єкт його професійного становлення, що дозволяє виробити адекватні засоби й визначити надалі його результати. Мова йде про саморозвиток тих професійних якостей, які забезпечують можливість реалізації ним особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності.

В аспекті розглянутої нами проблеми ці положення формулюються в такий спосіб: а) готовність майбутнього вчителя як розуміння ним можливості формування у себе професійних якостей, що забезпечують реалізацію особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності, розуміння важливості й значимості такого варіанта професійного розвитку; б) готовність як здатність усвідомлено, цілеспрямовано й самостійно використовувати засоби такого способу професійного становлення й саморозвитку в різних ситуаціях своєї освітньої діяльності. З механізму управління формування готовності перетворюється в механізм самоврядування.

Сказане дозволяє також звернути увагу на ще одну важливу тенденцію, яка полягає в наступному: *яскраво виражена суб'єктна позиція (активність) майбутнього вчителя в процесі освоєння способів професійного буття в межах гуманітарної парадигми детермінує професійно-особистісне самовизначення, яке відбувається в ньому, розвиток психолого-педагогічної компетентності, а в підсумку забезпечує можливість ефективного формування готовності до реалізації особистісно орієнтованого підходу в майбутній педагогічній діяльності.*

Таким чином, досягнення майбутнім учителем високого рівня готовності до реалізації особистісно орієнтованого підходу є яскравим проявом його суб'єктної активності.

У концептуальному словнику-довіднику з педагогічної акмеології (Ю. О. Гагін) суб'єктна активність визначається як „активність, що розвивається, організується й контролюється самим суб'єктом”. Варто відрізнити суб'єктну активність від суб'єктної включеності, тобто активності, у якій суб'єкт залучається обставинами свого життя. Суб'єктна активність підкреслює внутрішню термінацію діяльності суб'єкта. Становлення суб'єктної активності пов'язане зі створенням „ядра суб'єктної активності”, що виражається (за В. Е. Чудновським) у зміні співвідношення між „зовнішнім” і „внутрішнім”. При цьому відбувається зміна спрямованості з „внутрішнє через зовнішнє” на „зовнішнє через внутрішнє” [1, с. 103].

Індивідуально-розвивальний характер освітнього середовища вищого закладу освіти забезпечується насамперед створенням умов для формування, прояву, розширення й використання суб'єктного досвіду тих, хто навчається. Суб'єктний досвід визначається як „досвід минулої й пережитої тут і тепер поведінки, у якій сама людина може відзвітувати собі про свої можливості, правила організації власних дій, значимих для неї цінностей, ієрархії переваг і потреб” [1, с. 103].

До компонентів суб'єктного досвіду О. К. Осницьким віднесені ціннісний досвід (організує зусилля людини), досвід рефлексії (визначає орієнтацію на інші компоненти суб'єктного досвіду), досвід звичної активізації (орієнтує у власних можливостях), операціональний досвід (засоби перетворення ситуації й власних можливостей), досвід співробітництва (готовність і здатність до вирішення спільних завдань) [1, с. 104]. У процесі професійного навчання й освоєння педагогічної діяльності становлення суб'єктного досвіду відбувається на раціональній (пізнавальній) та емоційній (почуттєвій) основі.

Суб'єктна активність майбутніх педагогів забезпечується також свободою вибору освітніх, науково-дослідних і діагностичних маршрутів. Як свідчать акмеологи, одним з головних стимулів до саморозвитку людини є вивчення нею результативності власної праці (навчання), діагностика причин власних успіхів і невдач, самостійне прийняття рішень про шляхи власної діяльності, а також самостійна оцінка міри просування в напрямку досягнення того результату, який вона сама спрогнозувала й спланувала. Саме в самостійності лежить коріння відповідальності за власну адекватність професійним вимогам та інноваційність у різних видах власної діяльності. Отже, необхідно оволодіти технологіями самопізнання, інтегруючи об'єктивні й суб'єктивні фактори досягнень в освоєній професійній діяльності.

Єдність і взаємозв'язок виявлених тенденцій свідчать про те, що зміст особистісно орієнтованої педагогічної діяльності має двоїсту природу. З одного боку, він досягається як

сутність педагогічних явищ і виступає як наслідок науково-педагогічного пізнання, а з іншого боку – він виступає як результат смислотворчої активності майбутнього педагога, який самостійно визначає своє соціальне призначення й позицію в освітньому процесі.

Назвемо основні принципи формування готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності.

1. Принцип *системності й оптимальності* передбачає відповідність цілей, змісту, форм, методів, засобів формування названої готовності й оцінювання результатів цього процесу. Освітньо-формуюча взаємодія суб'єктів освітньої діяльності в аспекті освоєння особистісно орієнтованого підходу може бути оптимальною тоді, коли застосування концептуальних ідей і технологій, методів і засобів, становлення організаційних структур і форм, розробка механізмів формування відповідної готовності вчителя здійснюється в єдності і взаємозв'язку. Системність, цілісність даного процесу багато в чому забезпечується розвитком теоретичних і методологічних основ, їхнім аналізом й осмисленням.

2. Принцип *єдності самоосвіти й організованої освітньо-формуючої взаємодії в умовах освітнього середовища вищого закладу освіти*, який забезпечує, з одного боку, розвиток мотивів самоосвіти, самовдосконалення в професійному становленні, а з іншого боку, цілеспрямоване створення рефлексивного-інноваційного середовища, що формує професійну компетентність майбутнього вчителя.

3. Принцип *нелінійного управління процесом формування професійної готовності майбутнього педагога до реалізації особистісно орієнтованого підходу*, що проявляється в його гуманістичній спрямованості. Передбачається насамперед опора на варіативність, різноманіття ресурсів освітнього середовища, широку дію в ній нелінійних механізмів [5]. Нелінійне управління здійснюється шляхом створення нелінійних ситуацій, що забезпечують невизначеність і можливість вибору, опору суб'єкта на власні ціннісні орієнтації (О. І. Князева). Нелінійне управління забезпечується відкритістю, гнучкістю, багатозначністю і різноманіттям пропонуваних студенту способів творчої самореалізації в освітнім середовищі, створенням умов для відкритого професійного діалогу, взаємодії, прояву ініціативи й індивідуальності в освоюваній діяльності.

4. Принцип *урахування обмеженості ресурсів*. Оскільки ресурси й потенціал освітнього середовища вищого закладу освіти в плані освоєння педагогічної діяльності обмежені, стратегія формування припускає оптимальний вибір і комбінування ресурсного забезпечення процесу формування готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу.

5. Принцип *компенсаторності системи*. Освітнє середовище здатне до компенсації нестачі ресурсів за рахунок активізації внутрішнього (особистісного) потенціалу. Стратегія формування готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу має бути спрямована на підтримку, реалізацію й розвиток цього особистісного потенціалу.

6. Принцип *багатофункціональності освітньо-формуючої взаємодії й індивідуально-розвивального простору освітнього середовища*, в межах якого забезпечується взаємовплив декількох важливих факторів як соціально-педагогічних детермінант формування готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу в педагогічній діяльності.

7. Принцип *пропорційності взаємообміну учасників освітньо-формуючої взаємодії*. Освоєння способів професійного буття в гуманітарній парадигмі як і створення (організація) гуманітарного, індивідуально-розвивального освітнього середовища являє собою цілеспрямований полісуб'єктний процес розвитку й позитивних змін міжособистісних і рольових відносин учасників взаємодії, освітнього процесу, що проявляється в погодженій корекції наявних протиріч і формуванні особистісно орієнтованої спрямованості суб'єктів – і викладачів, і студентів. Названі принципи відіграють роль вихідних положень при побудові стратегії формування готовності майбутнього вчителя до реалізації особистісно орієнтованого підходу й організації рефлексивно-інноваційного й індивідуально-розвивального освітнього середовища вищого закладу освіти.

Література

1. Гагин Ю. А. Концептуальный словарь-справочник по педагогической акмеологии: Учебное пособие / Ю. А. Гагин. – СПб.: СПбГУПМ, Балт. пед. академия, 1998.
2. Гозман Л. Я. Самоактуализационный тест / Л. Я. Гозман, М. В. Кроз, М. В. Латинская. – М.: Российское педагогическое агентство, 1995.
3. Лукьянова М. И. Готовность учителя к реализации личностно ориентированного подхода в педагогической деятельности: концепция формирования в условиях профессиональной среды: монография / М. И. Лукьянова. – Ульяновск: УИПКПРО, 2004.
4. Лукьянова М. И. Развитие компетентности учителя в личностно ориентированной педагогической деятельности: учебное пособие / М. И. Лукьянова. – Ульяновск: УИПКПРО, 2008.
5. Рыжаков М. В. Образование как сложная открытая нелинейная самоорганизующаяся система / М. В. Рыжаков // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2000. – № 1. – С.48-53.
6. Слостенин В. А. Эмоциональная сфера личности как объект профессионального саморазвития учителя / В. А. Слостенин, М. И. Кряхтунов. – М.: Прометей, 2000.

Надійшла до редколегії 7.10.2008 року